

Etikk på kollisjonskurs – når forvaltningsetikk og forskningsetikk møtes

Jill Beth Otterlei¹ og Berit Skorstad²

¹Fakultet for samfunnsvitenskap, Universitetet i Nordland
jill.beth.otterlei@uin.no

²Fakultet for samfunnsvitenskap, Universitetet i Nordland
berit.skorstad@uin.no

Artikkelen er en analyse av to formaliserte etiske retningslinjer som skal gjelde i norske akademiske institusjoner. Den ene er utarbeidet for forvaltningen og den andre for forskningen. Analysen gjøres ved å sammenligne to dokumenter som inneholder etiske retningslinjer. Videre knyttes analysen til ulike «etos» som skiller forvaltningen og forskningen. Artikkelen går særlig inn på normene lydighet og frihet, som framstår som mest motsetningsfylte når de «møtes» i academia. Det drøftes hvordan dette påvirker legitimiteten til academia.

Nøkkelord: academia, byråkrati, etos, forskningsetikk, forvaltningsetikk

English summary: Ethics on a collision course – when bureaucratic ethics and research ethics meet

The article is an analysis of two formal ethical guidelines for Norwegian academic institutions. One is prepared for the governmental bureaucracy and the other is research ethics. The analysis is done by comparing two documents containing the code of conduct for each field. Further analysis is related to the differing «ethos» that separates the bureaucracy from the research. The article dwells on the norms of obedience and freedom that emerge as the most contradictory. The closing discussion is on how this affects the legitimacy of academia.

Keywords: academia, bureaucracy, ethos, research ethics, government ethics

Innledning

Fra og med 7. september 2005 ble alle statsforvaltninger underlagt «Etske retningslinjer for statstjenesten», også statlige universiteter og høyskoler (Fornyings-, administrasjons- og kirke departementet 2012). Samtidig er all forskningsaktivitet i Norge underlagt forskningsetikk både i lovverket (Kunnskapsdepartementet 2006a) og med etiske retningslinjer tilknyttet ulike fagområder.¹ I 2011 måtte alle institusjoner underlagt Kunnskapsdepartementet – også universiteter og høyskoler – utarbeide egne etiske retningslinjer, som

skulle harmonere med dem som gjelder for statsforvaltningen og for forskningen (Kunnskapsdepartementet 2010).

En sentral debatt om og i akademiske institusjoner har handlet om byråkratiseringens form og følger (Hussey & Smith 2010; Olsen 2005), og det har vært uttrykt bekymring i fagmiljøene om svekket akademisk frihet som følge av økt styring (Molnes 2012; Veiden 2010). Denne artikkelen er innenfor denne debatten, men i stedet for å se på styringsproblematikk, er fokuset rettet mot etikk. Etikk i denne sammenhengen omhandler formelle og uformelle normer og verdier knyttet til et område eller en institusjon. Ethiske retningslinjer er, slik vi ser det her, en formalisering av institusjonens etikk.

Hovedspørsmålet vårt er om det er samsvar eller konflikt mellom de to ulike etiske retningslinjene som skal gjelde for akademien. Kan eventuelle motsetninger forstås i lys av ulikheten mellom forvaltningens og forskningens normer og arbeidsformer? Hvilke konsekvenser har dette for en av akademias primæroppgaver – forskningen?

I det neste tar vi for oss den konteksten forskning foregår i, før vi gjør rede for den teoretiske rammen for analysen. Videre beskriver vi framgangsmåten vi har brukt, for så å redegjøre for de to etiske retningslinjene hver for seg. Analysedelen består av en sammenligning av de to ulike etiske retningslinjene. Dette knyttes videre til ulike *etos* som vi mener skiller forvaltningen fra forskningen. Vi går særlig inn på de normene som er mest motsetningsfylte når de «møtes» i akademien, og ser på hvordan dette påvirker legitimiteten til akademien. I avslutningsdelen belyser vi hvorfor forventningene om lydighet og frihet sees som særlig konfliktfylte, ved å vise til akademias institusjonelle særtrekk. Etter vår erfaring er det gjort lite forskning på dette temaet, og vi kan derfor ikke støtte oss på lignende studier. Fordelen med dette er at vi kan si at vi med samfunnsvitenskapelig fokus på formalisert etikk bringer noe nytt inn i forskningsfeltet.

Kontekst – akademien

I Norge er det åtte universiteter og i underkant av 40 høyskoler, og det er disse institusjonene vi har valgt å benevne akademien. Disse akademiske institusjonene er alle underlagt universitets- og høyskoleloven (Kunnskapsdepartementet 2005). Universitets- og høyskolesektoren (UH-sektoren) har som sine primære oppgaver å bedrive forskning og utdanning, og utdanningen skal være forskningsbasert. Ansettelse krever lang utdanning, og kravet til disse stillingene er fastsatt gjennom universitets- og høyskoleloven og sterke faglige standarder. Som statlige institusjoner med betydelig størrelse har også UH-sektoren forvaltningsoppgaver.

Sektoren har gjennomgått store forandringer og hatt betydelig vekst. Kvalitetsreformen innebar en standardisering nasjonalt og internasjonalt, med nye grader, karaktersystemer og undervisnings- og evalueringsformer. Finansieringssystemet er endret fra rammefinansiering til økt resultatbasert finansiering (Kunnskapsdepartementet 2013). Det betyr at institusjonene får overført ressurser etter produsert studiepoeng og publisering av forskning. I tillegg er det økte krav om eksternt finansiert forskning og utvikling (fra EU, forskningsråd og samfunns- og næringsliv). Med ny lov om høyere utdanning ble

også sektoren underlagt et eksternt kvalitetssikringsorgan: NOKUT. Dette har ført til økt systemfokus og rapporteringskrav (Kunnskapsdepartementet 2013).

Sektoren har i tillegg vokst kraftig på flere områder. Antallet studenter har økt fra omtrent 80 000 i 1980 (Barne-, inkluderings- og likestillingsdepartementet 1996) til ca. 235 800 i 2011 (Statistisk sentralbyrå 2013). Også mengden forskning har økt betydelig, noe vi kan se ved økning i antallet forskere og mengden forskningspublisering. Antallet uteksaminerte doktorgradsstudenter har økt fra ca. 500 i 1993 til 1500 i 2012 (Kunnskapsdepartementet 2013). En annen endring som har skjedd i sektoren, er at flere institusjoner tilbyr program på master- og doktorgradsnivå, blant annet som følge av at noen høyskoler har blitt universiteter. Norge har fått fire nye universiteter i løpet av de siste ti årene. Vi ser altså at akademiske institusjoner har vokst i både bredde og «høyde» (Kunnskapsdepartementet 2013).

Høyere utdanning og forskning har med dette blitt en mer betydningsfull sektor i samfunnslivet (Bleiklie & Kogan 2007), og myndighetenes behov for styring og kontroll kan sees å være en naturlig følge av dette. Samtidig har akademias samfunnsmandat blitt tydeligere og mer mangfoldig de senere årene (Olsen 2007). Akademia har gjennomgått en indre transformasjon, hvor kunnskapsproduksjonen har gått fra dyrking av «rene» vitenskapsdisipliner til mer anvendt forskning, også betegnet som «mode 2»-vitenskaper (Gibbons et al. 1994; Nowotny et al. 2001).

Med andre ord har akademiske institusjoner som tradisjonelt assosieres med et fritt og beskyttet «elfenbenstårn», i større grad blitt en del av samfunnslivet (Gibbons et al. 1994). Det innebærer også økt krav til legitimitet overfor samfunnet (Olsen 2007). Å utforme etiske retningslinjer kan sees i lys av dette behovet for legitimitet. Et spørsmål er om det å ha to ulike etiske retningslinjer, med hver sine «logikker», styrker eller svekker legitimiteten til akademia.

Teori

I denne artikkelen ønsker vi å undersøke på hvilken måte de ulike etiske retningslinjene i akademiske institusjoner er i harmoni. Er det samsvar eller konflikt mellom etikken i forvaltning og forskning? Et annet spørsmål er hva som kan forklare eventuelle motsetninger. Vi vil undersøke om dette kan forstås i lys av ulikheten mellom forvaltningens og forskningens normer og arbeidsformer. Det leder oss fram til det teoretiske rammeverket vi vil benytte.

Vi vil anvende begreper hentet fra flere fagfelt, innbefattet organisasjonsteori og sosiologi. Perspektivet ligger nært det Merton (1973) benevner som «middel-range»-teori, hvor institusjonsnivået er vårt analysenivå. Vi tar utgangspunkt i et institusjonelt perspektiv. Det vil si at vi ser på akademia som en institusjon bestående av normer og verdier, med noen særegne trekk knyttet til dens samfunnsoppgave (DeMaggio & Powell 1991). Normer kan være skrevne og uskrevne regler, standarder for arbeidsformer og det som ansees som normalt eller vanlig i feltet (Giddens 1989; Hechter & Opp 2001; Parsons 1951). Verdier er fenomen, handlinger eller mål som ansees som viktige, gode eller akte

i institusjonen (Eide & Skorstad 2013). Til sammen utgjør disse trekkene ved en institusjon det vi har valgt å betegne som institusjonens *etos* (Gilje & Grimen 1993). Normer og verdier formidles og vedlikeholdes på både formelle og uformelle arenaer, gjennom både utdanning og sosialisering. Ut fra dette kan vi si at etikken er vårt undersøkelsesobjekt, og vi definerer det til å gjelde de utbredte normene og verdiene samt rettferdiggjøringen av disse.

Akademia er en organisasjon kjennetegnet ved forskningens normer, og den er preget av blant annet byråkratiske standarder. Det gjelder særlig det administrative apparatet ved institusjonen. Byråkratibegrepet, idealtypisk sett, beskriver en organisasjonsform som er strengt hierarkisk, der regler styrer atferd. Byråkratiet, hevder Mintzberg (1979), egner seg i stabile omgivelser og til oppgaver som kan rutineres, og der likebehandling er et viktig forvaltningsprinsipp. Han refererer til Weber (1919/2000), som påpeker byråkratiets fortreffelighet med hensyn til offentlig forvaltning basert på legalitet. Dette betegnes også som «maskinbyråkratiet» (Mintzberg 1979: 325). I byråkratiet er det relativt stramme linjer nedover i hierarkiet som bidrar til å koordinere virksomheten. Det er klare normer for å ta beslutninger, og effektivitet er en sentral verdi (Weber 1919/2000). Her finner vi makten på toppen, utøvd gjennom lover og reglement. Det er dette Weber (1919/2000) beskriver som det legale herredømme. Det at lover er styrende, innskrenker frihet og skjønn hos den enkelte saksbehandler i byråkratiet. Et sentralt poeng hos Weber er at byråkratiseringen er et resultat av vitenskapeliggjøringen av samfunnet (Weber 1919/2000; Gilje & Grimen 1993).

Akademiske institusjoner kan også sees som typiske ekspertorganisasjoner (Hope & Rykkja 2011; Mintzberg 1979). De er gjerne preget av svakt hierarki, vektlegging av fagspesialisering og ansatte med stor autonomi. I slike organisasjoner skal de fagansatte utøve stor grad av skjønn, begrunnet ut fra både arbeidsmetode og høy kompetanse. De profesjonelle er essensielle for å ivareta normer og verdier i organisasjonen. De fagansatte i akademia utfører kjernevirksomheten, det vil si primæroppgavene i organisasjonen. Motstykket til kjernevirksomheten i en ekspertorganisasjon er støttevirksomheter, som er oppgaver som utføres for å understøtte ekspertenes arbeid i kjernevirksomheten (Mintzberg 1983). For ekspertorganisasjoner som akademia er de institusjonelle omgivelsene viktige for normer og verdier (Meyer & Rowan 1977). Fagtilhørighet og vitenskapelige metodekrav går på tvers av organisasjonenes grenser, og utgjør sentrale fellesstandarder for arbeidsformer. Ekspertene i denne organisasjonen opplever ofte sterkere lojalitet til fag og brukergrupper enn til administrativ ledelse.

I vår senere analyse ønsker vi å anvende et institusjonelt perspektiv, hvor begreper som normer og verdier er sentrale. Vi ønsker også å se hvordan retningslinjer kan være funksjonelle for noen og noe, men ikke nødvendigvis for alt og alle i akademia.

De overnevnte perspektivene styrer beskrivelsene og analysen mot interne organisasjonsforhold som berøres av forskningsetiske og forvaltningsetiske retningslinjer. Artikkelen omhandler særlig trekk som angår arbeidsmåter i akademia som en særegen institusjon i samfunnet. Vi vil ikke gjøre en etisk/moralsk analyse med bruk av etiske teorier i denne artikkelen, men ser heller etikken som et institusjonelt trekk.

Avklaring av noen begreper

I akademiske institusjoner kan aktiviteten forskning forstås som hele forskningsprosessen – prosjektplanlegging, undersøkelse, publisering og meningsdanning. I tillegg inngår veiledning og vurdering av studenter i forskningen. Forskningsetikken berører alle disse oppgavene og er selvsagt ikke bare det som er nedfelt i forskningsetiske retningslinjer. Forskeren skal, gjennom lang utdanning og kvalifisering til yrket, ta forskningsetisk ansvar og reflektere på selvstendig grunnlag.

Forskning lar seg vanskelig beskrive som en enhetlig praksis. På grunn av denne kompleksiteten har vi valgt å trekke ut noen vitenskapsområder som har en felles etisk plattform i beskrivelsen av forskningsetikk. Vi bruker «Forskningsetiske retningslinjer for samfunnsvitenskap, humaniora, juss og teologi» (NESH 2006) som empirisk datagrunnlag, for å konkretisere forhold som regulerer og veileder forskeren i sitt virke.

Framgangsmåte

Metodene som er brukt i denne artikkelen, er komparativ dokumentanalyse og en teoretisk fundert analyse av etiske retningslinjer. Dokumentene er analysert i tråd med det man kan kalle en enkel kvalitativ innholdsanalyse (Gomm 2008). Vi studerer innholdet i dokumentene og de prinsippene og verdiene som ligger bak, og ikke hensikten med, argumentasjonen i eller lingvistiske forhold i teksten (Gomm 2008). Det vil si at vi anser etiske retningslinjer som direkte og indirekte uttrykk for visse verdier, normer og hensyn. Sammenligningen gjør det mulig å se etter grader av harmoni og konflikt mellom verdier og normer. Den teoretiske bakgrunnen for analysen er basert på de overstående teorier og begreper. Vi bygger også på egen erfaring fra forskerrollen som gir kunnskap om og forståelse av arbeidsformer i academia.

Dokumentene «Forskningsetiske retningslinjer for samfunnsvitenskap, humaniora, juss og teologi» (NESH 2006) og «Ethiske retningslinjer for statstjenesten» (Fornyings-, administrasjons- og kirke departementet 2012) er gjenstand for vår analyse. Heretter velger vi å kalle dem henholdsvis forskningsetiske retningslinjer og forvaltningsetiske retningslinjer. Vi har forsøkt å få oversikt over og samtidig finne dybde i dokumentene. Dette er etter vår mening nødvendig for å forstå og fortolke etikken på en kvalitativ god måte.

Forskningsetikken i Norge er både lovfestet og formalisert som retningslinjer. Det finnes nasjonale etiske komiteer for medisin og helse (NEM), for naturvitenskap og teknologi (NENT²) og for samfunnsvitenskap, humaniora, juss og teologi (NESH). Ikke alle har utarbeidet etiske retningslinjer, men i den sistnevnte gruppen finnes det formelle retningslinjer. Vi har valgt å se nærmere på retningslinjene for samfunnsvitenskap og humaniora fordi de favner bredt, og fordi de i form og innhold er sammenlignbare med de forvaltningsetiske retningslinjene. I tillegg anser vi NESH-retningslinjene som eksplisitte med hensyn til forskningens normer.

Vi har også søkt å se innholdet i lys av ulike teoretiske perspektiver, i en fortolkende prosess. En svakhet ved kvalitativ innholdsanalyse er at forskerens bakgrunn og perspektiv kan påvirke utvelgelsen og tolkningen av tekstene (Gomm 2008). Forfatterne av denne artikkelen arbeider begge som fagansatte i en akademisk institusjon. Med vår nærhet til feltet er det

derfor en risiko for at vi vil være «partiske». For å unngå feiltolkninger av dokumentene har vi derfor søkt å være tydelige og eksplisitte når det gjelder vårt ståsted og vår tolkningsramme. I tillegg er det til vår fordel at de to dokumentene er offentlig tilgjengelig for alle som ønsker å se dem i sin helhet. Vår analyse er med andre ord etterprøvbart.

De to etiske retningslinjene

De etiske retningslinjene for henholdsvis forskning og forvaltning er begge bygd opp som punktvis etiske normer og prinsipper med kommentarer. De norske forskningsetiske retningslinjene ble utarbeidet i all hovedsak på 1990-tallet av De nasjonale forskningsetiske komiteer (2011a) som ble opprettet i 1990. Retningslinjene er en form for standardisering og formalisering av allerede eksisterende normer og prinsipper i forskningen. Standardiseringen som forskningsetikken innebærer, kan sees som en følge av det økte kravet til legitimering som nevnt innledningsvis. I tillegg kan nok tilblivelsen av etiske retningslinjer også knyttes til kontroll og styring, men også til forskernes egne behov for læring og økt bevissthet om forskningsetikk (Grung & Nagell 2003).

Formalisering av etikk for statsforvaltningen er også av relativt nyere dato. Retningslinjene ble publisert i 2005, basert på en utredning fra 1993 kalt «Forvaltningsetikk: om verdier, holdninger og holdningsskapende arbeid i statsforvaltningen» (Administrasjonsdepartementet 1993). Det første utkastet til retningslinjer ble sendt ut på høring, noe som førte til endringer av betydning for vår forståelse av dokumentet. Blant annet førte det til at man fikk inn spesifikke kommentarer som gjaldt universiteter og høyskoler, noe som ikke sto i det opprinnelige dokumentet. Den nyeste utgaven som kom i 2012, har de samme retningslinjene som det opprinnelige dokumentet, men med noen endringer i kommentarteksten.³

I det følgende vil vi først presentere en oversikt over de to dokumentene som ligger til grunn for vår analyse, og vi viser både til dokumentenes form og innhold. Innholdsmessig foretar vi noen utvalg av etiske prinsipper som vi mener uttrykker særegenheter ved de to områdene forskning og forvaltning. Utvalget gjøres på bakgrunn av vårt fokus på ulikhet i arbeidsform og verdier.

Akademias forskningsetiske retningslinjer

I denne artikkelen har vi trukket ut noen poeng fra retningslinjene fra nasjonal forskningsetisk komité for samfunnsvitenskap og humaniora (NESH 2006). Forskningsetiske retningslinjer er delt inn i seks tema:

- a. Forskningsetikk, forskningsfrihet og samfunn
- b. Hensyn til personer
- c. Hensyn til grupper og institusjoner
- d. Forskersamfunnet
- e. Oppdragsforskning
- f. Forskningsformidling

Forskningsetiske retningslinjer starter med å definere begrepet «forskningsetikk» ved å vise til et mangfoldig sett av verdier, normer og institusjonelle ordninger som bidrar til å konstituere og regulere vitenskapelig virksomhet (NESH 2006: 5). Forskningsetikken slik den her framstår, er altså en kodifisering og systematisering av praktisert vitenskapsmoral. NESH (2006) deler inn retningslinjene i tre hovedgrupper: Den første består av normer om forskningsfrihet og god forskningsskikk, knyttet til forskningens sannhets-søken og uavhengighet. Herunder ligger også forholdet mellom forskere. Dette behandles generelt i første del (A) og konkretiseres i senere deler (D, E og F). Den andre hovedgruppen består av normer og eksterne hensyn knyttet til dem som berøres av forskningen. Den tredje hovedgruppen er «Normer om samfunnsrelevans og brukerinteresser (A og E) og hensyn til kulturell reproduksjon og rasjonaliteten i det offentlige ordskiftet (F)» (NESH 2006: 6).

Under hvert tema er det til sammen 47 normer, verdier eller hensyn som er presisert i en innledende setning som står i kursiv. Kursivteksten regnes som hovedregel. Avsnittet som følger, utdyper hovedreglene (NESH 2006: 6).

Begrepet «normer» brukes i dokumentet som

[...] forskjellige typer av normer, fra ufravikelige krav til viktige hensyn. Kravet om at man ikke skal betrakte et annet menneske bare som et middel, men alltid også som et mål i seg selv, gjelder for eksempel uten unntak innenfor forskningsetikken. (NESH 2006: 6)

I retningslinjene vises det til at noen normer likevel må avveies og modifiseres i samspill med andre hensyn, i konkrete vurderinger i det enkelte tilfelle. Ofte er det glidende overganger mellom normer, og det kan være konflikt mellom ulike normer og hensyn. I slike tilfeller påligger det miljøet et spesielt ansvar for å bidra til å avklare etiske problemer (NESH 2006). Det legges altså opp til at det etiske ansvaret ligger på den enkelte forsker og forskningskollegiet.

I de forskningsetiske retningslinjenes tredje kapittel framheves følgende:

Forskningsinstitusjoner og forskningspolitiske instanser skal legge forholdene til rette for frihet og uavhengighet i forskning. Institusjonene må sikre at forskning som tilfredsstillende vitenskapelige kvalitetskrav, ikke forhindres fordi temaet er kontroversielt. (NESH 2006: 10)

Det er det vi kan kalle prinsippet om forskningsfrihet. Forskningsetiske retningslinjer understreker her at forskning må sikres mot ytre eller indre styring som hindrer velbegrunnede problemstillinger som går på tvers av spesielle økonomiske, politiske, sosiale, kulturelle eller religiøse interesser og tradisjoner. Det er tydelig at forskningsetiske retningslinjer tar høyde for eventuelle konflikter som kan oppstå i forskningsprosess og formidling.

Heller ikke forskningsinterne føringer skal hindre uavhengighet og «frihet til å søke, produsere og formidle vitenskapelige innsikter, så vel til en bredere offentlighet som til den interne undervisningen på institusjonen» (NESH 2006: 10).

Videre er det forventninger til oppdragsgivere og forskningsinstitusjoner om at forskning generelt må sikres mot press som truer kravene til vitenskapelig etterrettelighet, uavhengighet, metode og systematikk. Under punkt 3 sies det blant annet:

I et åpent, demokratisk samfunn bør politiske beslutninger tas – og vurderes – på informert grunnlag, med kjennskap til relevante alternativer, sannsynlige ringvirkninger og usikkerhet. Her bør uavhengige forskere spille en viktig rolle som premissleverandører. (NESH 2006: 10)

Retningslinjene legger også vekt på at forskningsetikken setter krav til både individer og institusjoner. «Det påligger institusjoner og enkeltforskere å utvikle og opprettholde god forskningsskikk. Institusjonene skal ha prosedyrer for å håndheve brudd på forskningsetiske normer» (NESH 2006: 10). At forskningsetiske retningslinjer blir formidlet til ansatte og studenter, er ett slikt ansvar, i tillegg til å sørge for opplæring i forskningsetikk og relevante rettsregler som regulerer forskning. Dette er et eksempel på at de institusjonelle rammene er viktige for forskningsetikken. Det er altså slik at institusjonene selv må ta ansvar for at studenter og ansatte dannes og utdannes til forskningsetisk ansvarlighet.⁴

I store trekk handler forskningsetiske retningslinjer om å legge til rette for at forskeren som profesjonell utøver skal og kan utøve sitt virke i tråd med de forskningsetiske kravene som gjelder. Retningslinjene gjelder *aktiviteten* forskning, uansett hvilke ansettelsesforhold man er i. Det gjelder dermed for både studenter, oppdragsforskere og statsansatte forskere.

Statstjenestens forvaltningsetikk

I denne delen skal vi se nærmere på «Etske retningslinjer for statstjenesten» (Fornyings-, administrasjons- og kirkedepartementet 2012; Regjeringen 2012). Dokumentet er bygd opp rundt ulike etiske prinsipper og normer som skal gjelde for ansatte i staten. Forvaltningsetiske retningslinjer er delt inn i fem hovedtema:

- 1 Generelle bestemmelser
- 2 Lojalitet
- 3 Åpenhet
- 4 Tillit til statsforvaltningen
- 5 Faglig uavhengighet og objektivitet

Videre er disse hovedtemaene inndelt i 16 retningslinjer. Det er gitt kommentarer og merknader til hver av retningslinjene.

I forordet til dokumentet heter det:

Retningslinjene har sitt utspring i allmenngyldige etiske verdier og normer som for eksempel rettferdighet, lojalitet, ærlighet, pålitelighet, sannferdighet og at man skal behandle andre slik man selv ønsker å bli behandlet. (Fornyings-, administrasjons- og kirkedepartementet 2012: 1)

Retningslinjene åpner med følgende generelle «bestemmelse» som også viser hvorfor begrepet forvaltningsetikk ansees som en dekkende betegnelse for vår artikkel: «Ansatte i statsforvaltningen skal ledes av både allmenntiske og forvaltningsetiske verdier og normer» (Fornyings-, administrasjons- og kirkedepartementet 2012: 3). Videre er de etiske retningslinjene for statsforvaltningen bygd opp rundt temaer som lojalitet (kap. 2), åpenhet (kap. 3), tillit (kap. 4) og faglig uavhengighet og objektivitet (kap. 5). Sentralt under lojalitetsplikten er lydighetsplikten, rapporteringsplikten og effektivitetsplikten. Temaet åpenhet blir presisert som offentlighetskrav, opplysningsplikt, ytringsfrihet og varslingsrett. Med hensyn til varslingsretten heter det: «Statsansatte må kunne varsle om kritikkverdige forhold i forvaltningen. Før varsling skjer, bør forholdet være forsøkt tatt opp internt.» (Fornyings-, administrasjons- og kirkedepartementet 2012: 10). Temaet tillit handler i hovedtrekk om habilitet og beskyttelse mot korrupsjon og lekkasje utad, understreket i underkapitlene om ekstraervert og biervert, overgang til annen virksomhet, kontakt med tidligere kolleger, tilbud og mottak av gaver eller andre fordeler. Kapitlet om faglig uavhengighet og objektivitet sier følgende:

Faglig uavhengighet må ses i sammenheng med lojalitet og nøytralitet. Kravet til faglig uavhengighet gjelder hele statsforvaltningen, både i forberedelse og avgjørelse av saker, i rådgivning og ved presentasjon av informasjon. (Fornyings-, administrasjons- og kirkedepartementet 2012: 16)

I store trekk omhandler forvaltningsetikken altså interne idealbyråkratiske normer. I tillegg søkes det å skape tillit utad gjennom likebehandling, hensyn og respekt for brukerne. Det er grunn til å forstå det slik at de etiske retningslinjene for statstjenesten skal gjelde alle ansatte i staten:

Retningslinjene skal gjelde generelt for hele statstjenesten, noe som innebærer at alle statlige forvaltningsorganer er omfattet av disse retningslinjene. (Fornyings-, administrasjons- og kirkedepartementet 2012: 1)

Det kan synes som om man har tatt høyde for at andre grupper enn forvaltere skal omfattes i retningslinjene. Dette er ikke tydelig i lydighetspunktet, men kommer fram i kommentaren til punktet om ytringsfrihet:

For ansatte ved universiteter, høyskoler og forskningsinstitusjoner er en del av deres arbeidsoppgaver å bidra til samfunnsdebatten, komme med sakkyndige uttalelser osv. Selv om ansatte også ved disse institusjonene har en lojalitetsplikt, er det en del av deres arbeidsoppgaver å bidra til kritisk debatt. De ansatte har dessuten i kraft av sin stilling forsknings- og formidlingsplikt, og har dermed rett og plikt til å gjøre forskningsresultatene kjent også dersom de strider mot vedtatt politikk. (Fornyings-, administrasjons- og kirkedepartementet 2012: 9)

Dette punktet var ikke med i første utkast til retningslinjene, men kom med etter høringsrunden. Det kan se ut som ytringsfriheten til akademikere blir ansett som et unntak fra lydighetsregelen, selv om det ikke blir omtalt eller henviset til i lojalitetskapitlet. I stedet kommer det som en løserevet kommentar, noe skjult, i kapitlet om åpenhet.

Komparativ analyse

Grunnen til at vi sammenligner akkurat disse to etiske retningslinjene er at begge skal kunne gjelde i én og samme institusjon – akademia. En av forskjellene mellom dem er at mens retningslinjene for forskning er knyttet til en spesifikk aktivitet, er forvaltningsetikken koplet til ansettelsesforhold, i staten. Det gjør at en statsansatt forsker må forholde seg til begge. Vi ønsker derfor å avdekke eventuelle konflikter og motsetninger som aktualiseres for en statsansatt forsker. Først ser vi på noen likhetstrekk.

De fleste etiske prinsippene i de to retningslinjene er utarbeidet over samme lest og har relativt lik oppbygning. Begge bygger på universelle og allmennmoraliske normer som vi alle kan gi vår tilslutning til. Bortsett fra særegne interne og prosedyremessige retningslinjer har mange av prinsippene klare likhetstrekk. I akademia vil det for eksempel godt la seg gjøre å ivareta hensynet til innbyggere og statens omdømme, og samtidig overholde forskningsetiske krav. Det samme gjelder statsforvaltningens prinsipper om å ivareta tillit til statsforvaltningen, som ikke vil gå på bekostning av de etiske prinsippene i forskning.

Åpenhetsparagrafen i de etiske retningslinjene for statsforvaltningen harmonerer med de prinsippene som gjelder redelighet i forskning. Det siste punktet i forvaltningsetikken, om faglig uavhengighet, har samme grunnelement som punktene om fri forskning og redelighetsprinsippet – det vil si demokratiske normer om åpenhet og etterrettelighet. Verken rapporteringsplikten eller effektivitetsplikten er i konflikt med forskningsetikken.

Pliktene som ligger i lojalitetsprinsippene i forvaltningsetikken stemmer også i all hovedsak i overens med forskningsetiske retningslinjer, og kan knyttes både til hensynet til institusjoner (C) og til punktet om forskersamfunnet (D). Prinsippet om lojalitet i forvaltningen lyder som følger:

Lojalitetsplikten er et alminnelig kontraktsrettslig prinsipp, og det følger av arbeidsforholdet at det er en gjensidig lojalitetsplikt mellom arbeidstaker og virksomheten. Arbeidstakers lojalitetsplikt går ut på at arbeidstaker må opptre i samsvar med virksomhetens interesser. Blant annet skal arbeidstaker ikke uberettiget omtale arbeidsgiver eller virksomheten på en negativ måte. Arbeidsgiver skal på sin side sikre at arbeidstakers interesser blir ivaretatt så langt det er mulig, og ledere har et særlig ansvar for å bidra til beskyttelse av arbeidstakere som avdekker og rapporterer kritikkverdige forhold. (Fornyings-, administrasjons- og kirke departementet 2012: 5)

I forvaltningsetikken knyttes lojalitet tydelig til virksomheten eller arbeidsgiver, mens forskningsetiske retningslinjer understreker i større grad lojalitet til informanter eller kultur. Her er det vi kan spore tydelige motsetninger. Forskjellen kan ved første øyekast se stor ut når det i forskningsetikkens pkt. 37 heter: «Kritikk må ikke knebles under henvisning til lojalitetsforpliktelser eller krav om lydighet» (NESH 2006: 27). Dette kravet er likevel ikke så dramatisk siden man i forvaltningsetikken tydeligvis har tatt høyde for viktigheten av ytringsfrihet i akademia ved å gjøre et unntak for de ansatte der. Dette unntaket er imidlertid ikke berørt i punktet om lojalitet (kap. 2), men kommer som en kommentar i åpenhetskapitlet (Fornyings-, administrasjons- og kirke departementet 2012: pkt. 3).

La oss likevel se nærmere på lydighetsplikten i forvaltningsetikkens punkt 2.1.

Statsansatte plikter å følge de rettslige regler og etiske retningslinjer som gjelder for virksomheten, samt å etterkomme pålegg fra overordnede. Lydighetsplikten medfører ikke noen plikt til å følge pålegg om å gjøre noe ulovlig eller uetisk. (Fornyings-, administrasjons- og kirkedepartementet 2012: 5)

Dette prinsippet er i konflikt med prinsippet fra forskningsetikken om forskningsfrihet, selv om det dempes noe av at man ikke kan pålegges å gjøre noe ulovlig eller uetisk.⁵ Lydighetskravet blir uforenelig med forskningens frihet til å velge arbeidsform og tema for sin forskning.

Lydighet og frihet er diametrale motsetninger, mens lojalitet ikke nødvendigvis er i konflikt med frihet. Frihet i betydningen autonomi og uavhengighet innebærer, i dette tilfellet, at forskeren selv må kunne vurdere sine prosedyrer og funn ut fra forskningsetiske standarder og ikke ut fra lydighet overfor arbeidsgiver. «Forskning krever derfor en institusjonelt garantert frihet til å søke, produsere og formidle vitenskapelige innsikter, så vel til en bredere offentlighet som til den interne undervisningen på institusjonen» (NESH 2006: 10).

Poenget her er å vise at de to sentrale normene lydighet og frihet kan være i konflikt, og en forklaring på dette kan være at de to retningslinjene er utarbeidet for ulike arbeidsoppgaver og ulik organisering. I forvaltningsetikkens kommentartekst er det tydelig at den i første omgang er tiltenkt administrativt ansatte i sentral statsadministrasjon. Her står det blant annet:

Ansattes yringsfrihet må vurderes i forhold til lojalitetsplikten til virksomheten. Statsansatte kan delta i en åpen, fri og allsidig dialog om samfunnsproblemer. Lojalitetsplikten innebærer at en statsansatt kan ha snevrere adgang til å ytre seg på eget fagfelt enn på andre områder. (Fornyings-, administrasjons- og kirkedepartementet 2012: 5)

Problemet er at retningslinjene ikke skiller mellom oppgavetyper, men pålegger alle statsansatte – også statsansatte forskere – å følge normene som åpenbart er skrevet for byråkrater. Byråkratiet er per definisjon organisert ut fra hierarki, lojalitet og lydighet. At det statlige forvaltningsapparatet har disse normene, er ikke bare forståelig, men også hensiktsmessig.

I hvilken grad harmonerer andre sider ved forskningsetikken med forvaltningsetikken? Slik vi ser det, er i all hovedsak punktene B) hensynet til personer, C) hensynet til grupper og institusjoner og D) forskersamfunnet i harmoni med forvaltningsetikken (NESH 2006). Disse omhandler hensyntagen til omgivelsene og kollegiet og er mer detaljerte enn det tilsvarende punktet i forvaltningsetikken, men er ikke i konflikt. Når det gjelder temaet oppdragsforskning (NESH 2006: pkt. E), nevnes ikke dette i stor grad i forvaltningsetikken, men kan sees i sammenheng med habilitet og faglig uavhengighet. Her er det tydelig likheter og harmoni – der retten til offentliggjøring og faglig uavhengighet samsvarer.

Punktet om forskningsformidling er også i all hovedsak analogt med forvaltningsetikken, men kan komme i konflikt med lydighetsprinsippet, spesielt punkt 45 om deltakelse i samfunnsdebatten. Her heter det at «[f]orskere bør bidra til det offentlige ordskifte med

vitenskapsbasert argumentasjon» (NESH 2006: 34), mens en i forvaltningsetikken understreker at «en statsansatt kan ha snevrere adgang til å ytre seg på eget fagfelt enn på andre områder [...]» (Fornyings-, administrasjons- og kirkedepartementet 2012: 5). Det tydeliggjør en mulig konflikt med hensyn til yttringsfrihet. Dette bunner i forskerens og byråkratens ulike arbeidsoppgaver og samfunnsmandat, og som vi vil komme tilbake til senere, springer deres *etos* ut av dette.

Det er viktig å understreke at vi også ser likheter i verdigrunnlaget hos forskningen og forvaltningen. Begge aktivitetsformene er barn av opplysningstidens etiske verdigrunnlag. Verdier som åpenhet, redelighet, likebehandling, etterprøvbarhet og saklighet er felles. Som det står i forordet til forvaltningsetikken: «Retningslinjene har sitt utspring i allmenngyldige etiske verdier og normer som for eksempel rettferdighet, lojalitet, ærlighet, pålitelighet, sannferdighet» (Fornyings-, administrasjons- og kirkedepartementet 2012: 1).

Forskjellene er imidlertid alvorlige, og de belyser fundamentale normative motsetninger mellom forvaltningsetikken og forskningsetikken. Det begrunner vi med at normene lydighet og frihet er diametrale motsetninger – noe som bringer oss til det andre spørsmålet i vår problemstilling: Kan eventuelle motsetninger forstås i lys av ulikheten mellom forvaltningens og forskningens normer og arbeidsformer? I og med at *akademia* består av og er underlagt begge retningslinjene, er det viktig å forstå bakgrunnen for motsetningene.

I teoridelen antydte vi at begrepet multistandardorganisasjon kunne være et fruktbart begrep, for det får fram at *akademia* består av mange og ulike standarder. De komplekse standardene kan sees i lys av at universitetene skal være både iverksetter av statlig forskningspolitikk og selvstyrte forskningsfellesskap (Olsen 2005). De etiske retningslinjene som vi presenterte ovenfor, viser nettopp en slik ulikhet. De etiske normene har sitt utspring i ulike idealtyper: byråkratiet og vitenskapen.

For å forklare forskjellene ved byråkратиets og vitenskapens etiske normer, vil vi utdype de trekkene som kjennetegner deres *etos*. *Etos* viser her både til institusjonens karakter eller særpreg og til etikk (Gilje & Grimen 1993). I dette legger vi også institusjonenes arbeidsform og legitimeringsgrunnlag, altså det som ansees som det rette og verdifulle.

Byråkратиets *etos* i lys av retningslinjene

Det er som nevnt tydelig at etiske retningslinjer for statstjenesten er utarbeidet for det typiske byråkratiet, som er en organisasjonsform som egner seg i stabile omgivelser og til rutiniserte oppgaver (Mintzberg 1979). Tillit, lojalitet, objektivitet, rasjonalitet og likebehandling er sentrale verdier og normer her, og disse begrepene kan med andre ord beskrive byråkратиets *etos*.

I de etiske retningslinjene for statstjenesten er de weberske idealbyråkratiske normene (Weber 1919/2000) framtreddende, som også Lunde (2008) viser i sin analyse. Dette gjelder i særlig grad kapitlene om lojalitet, tillit til statsforvaltningen, faglig uavhengighet og objektivitet (Fornyings-, administrasjons- og kirkedepartementet 2012). De idealbyrå-

kratiske normene aktualiseres spesielt i retningslinjenes forbud mot å la egeninteresser påvirke saksbehandlingen samt for påbudet om likebehandling (Lunde 2008).

Kapitlet om lojalitet omhandler først retningslinjen om lydighetsplikt (pkt. 2.1) og viser både til regelverk og pålegg fra overordnede. Den statsansatte skal utføre pålegg selv om han er faglig eller politisk uenig i det. Det angis samtidig eksplisitt at dette ikke innebærer noen plikt til å utføre ulovlige eller uetiske pålegg. Det siste poenget styrkes med rapporteringsplikt om forhold som kan medføre tap eller skade (pkt. 2.2) (Lunde 2008; Fornyings-, administrasjons- og kirke departementet 2012).

Retningslinjenes tema om tillit til statsforvaltningen angir habilitetsprinsippet som et underpunkt. Det følges opp av ulike forbud og påbud som skal styrke forvaltningens egen og samfunnets tillit til at de ansatte behandler saker på en nøktern og uavhengig måte. I det siste kapitlet «Faglig uavhengighet og objektivitet» står det at det «er den faglige kunnskapen og det faglige skjønnet som skal være utgangspunktet for de statsansattes arbeid i forvaltningen» (Fornyings-, administrasjons- og kirke departementet 2012: 16). Lunde (2008: 35) viser at habilitet kan sies å være en av de mest sentrale idealbyråkratiske normene i retningslinjene: «Det angis eksplisitt at denne retningslinjen må sees i sammenheng med lojalitets- og nøytralitetsprinsippene».

Her ser vi at retningslinjene både er i tråd med byråkratiidealet og representerer grunnleggende etiske verdier og normer for byråkratiet (Weber 1919/2000). Det kan altså synes som om ønsket er å holde fast ved skikk og bruk i det tradisjonelle byråkratiet, mer enn å bringe nye allmenne etiske normer inn i statsforvaltningen. Det er med andre ord tydelig at etiske retningslinjer for statsforvaltningen vil styrke byråkratiets *etos*.

Spørsmålet er hvem disse prinsippene gjelder for. Mange vil kanskje umiddelbart tolke at retningslinjene gjelder kun ansatte i departement og direktorat. Dette er imidlertid ikke tilfelle. I forordet til dokumentet heter det at:

Retningslinjene skal gjelde generelt for hele statstjenesten, noe som innebærer at alle statlige forvaltningsorganer er omfattet av disse retningslinjene. Statsforetak og andre statlige selskap og institusjoner må vurdere behovet for å innføre egne etiske retningslinjer. (Fornyings-, administrasjons- og kirke departementet 2012: 1)

I den nye utgaven av retningslinjene er det imidlertid tydeliggjort at noen av pliktene *særlig* gjelder ansatte i sentraladministrasjonen (Fornyings-, administrasjons- og kirke departementet 2012: 5).⁶

Selv om myndighetene åpner for at enkeltinstitusjoner kan utarbeide sine egne retningslinjer, er det likevel en noe ullen forventning til institusjonene om å innføre dette. Det som spesielt er uklart, er rangeringen mellom sentrale statlige retningslinjer og de som institusjonene selv kan utarbeide. Hvorvidt det er mulig å gå bort fra enkelte prinsipper uten å bryte normene, kommer ikke tydelig fram.

Det tydelige skillet mellom lojalitet og åpenhet i retningslinjene illustrerer også et viktig trekk ved byråkratiet i demokratiske samfunn. Den offentlige forvaltningens hensyn til demokratiet krever stor grad av åpenhet, men samtidig krever arbeidsformen høy grad av lojalitet. Byråkratiets interne hensyn om lojalitet og eksterne hensyn om åpenhet, er derfor et tradisjonelt dilemma.

Forskningens *etos* i lys av retningslinjene

De forskningsetiske retningslinjene er mindre styrende, samtidig som de er mer detaljerte enn etiske retningslinjer for statstjenesten. Dette i seg selv sier noe om forskningens vesen, eller *etos*. Forskning er lite forutsigbart, det er en mangfoldig og autonom aktivitet med en kollegial kvalitetssikring. I forskningsetiske retningslinjer understrekes dette i punkt (A)1:

På et overordnet, vitenskapsteoretisk nivå, er alle fag underlagt de samme forskningsetiske forpliktelser, som krav til interessante og relevante forskningsspørsmål, etterrettelig dokumentasjon, upartisk drøfting av motstridende synspunkter og innsikt i egen feilbarlighet. Felles er også krav til faglig uavhengighet og fagfellekontroll. (NESH 2006: 8)

Dette er i tråd med det Merton (1973) formulerte som vitenskapens grunnleggende *etos*, altså dens normative grunnlag for vitenskapelig aktivitet (se også Gilje & Grimen 1993). Mertons normer for vitenskap er felleseie, universalisme, nøytralitet, originalitet og skeptisisme. I dette ligger kravet om systematisk kritikk av kunnskapspåstander og retten til å stille spørsmål ved prosedyrer og funn. Merton selv sammenfattet disse normene i akronymet CUDOS,⁷ som har blitt et velkjent akronym i forskningsetikken (Merton 1973; Gilje & Grimen 1993). Normen om nøytralitet synes klart inspirert av Webers (1919/2000) verdifrihetstese. Den kan knyttes til en forventning om at vitenskapen skal være objektiv, i den forstand at den ikke er ledet av subjektive verdier og fordommer, og at den gir balanserte framstillinger.

Det Merton legger vekt på i begrepet *etos*, er de vitenskapsinterne forholdene som beskriver forskningens egenart. De forskningsetiske retningslinjene er imidlertid preget av både interne normer som legger premisser for forskningens egenkarakter, og av hensyn som forskning ivaretar overfor omgivelsene. Når vi her er opptatt av forskningens *etos*, undersøker vi i hovedsak de retningslinjene som angår de interne forholdene.

Mertons beskrivelse av forskningens *etos* angående felleseie og skeptisisme finner vi igjen i forskningsetiske retningslinjer. Her heter det i punkt (D) 32:

Gode forskningsmiljøer er preget av forskere som faktisk leser hverandre, som gir hverandre positiv og negativ kritikk. Det er brudd på forskningsetiske normer hvis forskere holder vesentlig kritikk av foreliggende forskning for seg selv, og ikke går ut i relevante miljøer med denne for å få problemene allsidig belyst. Dette er i tråd med en vitenskapelig norm om organisert, systematisk skepsis. (NESH 2006: 27)

Den friheten som understrekes i forskningens *etos*, bygger på en forutsetning om at forskeren har gjennomgått en lang og systematisk faglig og etisk dannelsesprosess. Forskning er en aktivitet som ifølge Bourdieu (1988) kan karakteriseres gjennom begrepet «Homo academicus». Han beskriver at rekruttering til academia skjer gjennom en lang og selektiv prosess, der nye medlemmer må gjennom flere runder av godkjenning. Veien inn i vitenskapens verden skal ikke være lett, en blir prøvet i både evne til selvstendighet, faglig underkastelse og fagspesifikk refleksjon (Bourdieu 1988).

Akademiske institusjoner, slik som høyskoler og universiteter, kan samtidig trygt kalles ekspertorganisasjoner. Prinsippet om faglig autonomi står sterkt, og kravet om høy

formell kompetanse hos de ansatte er avgjørende (Bourdieu 1988). For fast ansettelse i en faglig stilling i de akademiske fag på et norsk universitet kreves det minimum fem års utdanning, men i hovedregelen er det doktorgrad som gjelder. I en doktorgrad skal man ikke bare bevise høy faglig kompetanse, men også evne til selvstendig arbeid og refleksjon. Denne selvstendigheten videreføres i faglige stillinger. Avgjørende for institusjonen er at forskningsvirksomheten baseres på den enkeltes evne til å ta faglige avgjørelser og etiske vurderinger. Disse forutsetningene ligger til grunn for den autonomien som forskningsetiske retningslinjer krever, selv om dette ikke er eksplisitt nevnt i retningslinjene.

Olsen (2007) viser i sin artikkel «Mellom økonomi og kultur: Det europeiske universitet i endring» at vitenskapens institusjonelle identitet kan sees i tråd med idégrunnlaget for det «humboltske universitet». Visjonen var her at universitetet, som en vitenskapelig institusjon, skulle være bærer av en «kulturarv basert på en vitenskapelig tenkemåte, en humanistisk rasjonalitet, et filosofisk-pedagogisk dannelsesideal (Bildung) og forskningsbasert undervisning» (Olsen 2007: 271). I denne sammenhengen vises det til et mål om å skape åndelig, intellektuell og moralsk utvikling gjennom selvstendig refleksjon (Olsen 2007; Nybom 2007).

Friheten til selvstendig forskning understrekes også i forskningsetiske retningslinjer:

Dette krever ordninger for å sikre institusjoners uavhengighet og forskeres uavhengighet innenfor institusjonene. Forskning krever derfor en institusjonelt garantert frihet til å søke, produsere og formidle vitenskapelige innsikter, så vel til en bredere offentlighet som til den interne undervisningen på institusjonen. (NESH 2006: 10)

Som vi ser, er argumentet om forskningsfrihet knyttet til forskerens krav om uavhengighet både for å utøve sitt virke, men også for å kunne produsere og formidle kunnskap gjennom anerkjente vitenskapelige metoder til omverden. Det siste er dermed knyttet til et vidt samfunnsmandat.

Vi har nå sett på forskningens og byråkratiets særpreg, og vil fokusere på det vi anser som de sentrale motsetningene i de to dokumentene vi har analysert. Disse motsetningene blir aktualisert når de ulike retningslinjene skal gjelde for en og samme institusjon.

Frihet og lydighet i akademia

Det er mange likhetstrekk mellom de etiske retningslinjene i forvaltning og forskning. Den mest slående *ulikheten*, derimot, er forskningens framheving av frihet versus forvaltningens understreking av lojalitet og lydighet. Frihet og lojalitet trenger ikke å være motsetninger, men lojalitet definert som lydighet er både en logisk og en praktisk motsetning til frihet. Punktet om lydighet i forvaltningens retningslinjer sier at man plikter å følge rettslige regler og etiske retningslinjer som gjelder for virksomheten, samt å etterkomme pålegg fra overordnede. I akademia er dette er en motsetning i seg selv, siden den akademiske virksomheten krever frihet. Selv om forvaltningsetikken gjør unntak for universitetsansatte når det gjelder yringsfrihet, er ikke unntaket tydelig for frihet i selve forsk-

ningsprosessen, for valget av tema og metode. Det innebærer at man med forvaltningsetikken som grunnlag kan kreve lydige forskere.

Vårt neste spørsmål er hvilke konsekvenser dette kan ha for en av akademias primær-oppgaver – forskningen. For det første vil vi hevde at forskningens legitimitet kan svekkes hvis det er uklarhet om dens uavhengighet. En annen konsekvens kan være at kravet om lydighet overfor overordnede kan skape konflikt i forskerrollen. I gitte situasjoner kan forskeren bli avkrevd lydighet som hindrer vedkommende i valg av forskningsprosjekt eller produksjon av forskning.

La oss se nærmere på dette. En forsker har, som tidligere nevnt, sin lojalitet knyttet både til sin institusjon og til sitt fag og forskningsfelt. Forskere deltar i fora som konferanser, forskningsnettverk og fagråd, som stiller krav og forventinger knyttet til uavhengig valg av problemfelt og metode. Her plikter man å stille sine prosjekt og publikasjoner til åpen skue for fagfellesskapet. Lydighetskravet i forskning kan dermed medvirke til svekket legitimitet fordi autonomien og uavhengigheten som skal sikre faglig kvalitet, blir svekket. Faren for svekket legitimitet gjelder ikke bare internt i forskningsfellesskapet, men også eksternt, i samfunnet for øvrig. Dette grunngir vi i at forskerens bidrag til samfunnet skal være på basis av hans eller hennes ekspertise, ikke ut fra ordrer fra interne ledere. Vitenskapens rolle som leverandør av kvalitetssikret kunnskap til samfunnet blir dermed truet.

I tillegg mener vi at sammenblanding av forvaltningsetikkens lydighetsnorm og forskningens frihetsnorm kan føre til rollekonflikt, som kan defineres som motstridende og uforenelige forventninger i en og samme rolle. I denne sammenhengen kan den interne konflikten i forskerrollen skape utrygghet og uklarhet. Forskere blir sosialisert inn i en rolle hvor selvstendighet og ansvar for egen forskning er svært sentralt. En institusjon som fratrar dem autonomi, fratrar dem også ansvar og evne til å utøve skjønn samt den kreativiteten som er nødvendig for forskning.

Etisk kollisjon?

I vår avsluttende analyse kan det være hensiktsmessig å anvende det organisasjonsteoretiske begrepet multistandardorganisasjoner (Røvik 1998). Det viser til at den enkelte organisasjon består av forskjellige arbeidsformer, styringsmåter og innebygde etiske fundament. Ulikhetene er gjerne knyttet til arbeidsoppgaver og delmål i organisasjonen. Det kan være både samsvar og konflikt mellom de ulike standardene, og en multistandardorganisasjon kan leve godt med flere motstridende verdier og normer. Organisasjoner som er løst koplet, eller «dekoplet», kan lettere leve med motsetninger enn en som er stramt koplet (DeMaggio & Powell 1991). Konflikt kan imidlertid oppstå hvis det er uklarheter, kryssende forventninger og interesser til en og samme oppgave. Konflikter blir gjerne tydelige ved endringer eller reformer i institusjonen. Det medfører at mulige endringer ikke bare kan bli et spørsmål om nye praktiske løsninger og interne profesjonskamper, men også en verdi- og normmessig forskyving. Noen av utfordringene med multistandardorganisasjoner er imidlertid mangel på enhetlig ledelse og gjensidig kulturforståelse.

Innledningsvis presenterte vi akademia som en organisasjon som blant annet gjennom vekst har fått en tydeligere samfunnsrolle, og som dermed ikke er så skjermet fra omgivelsenes innsyn, krav og forventninger som tidligere (Gibbons et. al. 1994; Nowotny, Scott & Gibbons 2001). Med multistandardbegrepet kan vi se at institusjonen har mangfoldige og til dels motstridende standarder. Statlige universiteter og høyskoler er, og skal være, både forskningsinstitusjoner og forvaltningsinstitusjoner, i tillegg til å være høyere utdanningsinstitusjoner. Vi har sett på etiske retningslinjer som gjelder for disse akademiske institusjonene som både forsknings- og forvaltningsorganisasjoner, og vist at det er uklarheter og potensiell konflikt mellom disse.

En utfordring som også Lundquist (1988: 97) påpeker, er at byråkraten mangler bevissthet om andre kulturer internt (f.eks. ekspertkulturer), når det gjelder både rangering av etikk og eventuell konflikt. Uklarhet om rang og konflikt framkommer også i vår analyse av forvaltningsetiske retningslinjer. Forskningsetikken er derimot både tydelig på, og bygd rundt, mulige konflikter med andre aktører og kulturer (Hermerén 1996: 69; NESH 2006).

Olsen (2005) trekker fram at universitetet som institusjon består av flere organiseringsprinsipper eller institusjonelle logikker. Blant annet skiller han mellom universitetet som et selvstyrt akademisk fellesskap og som et instrument for nasjonal politikk (Olsen 2005: 9). At universitetet skal være styrt av både indre kvalitetssikring og ekstern legitimering er sentralt i denne sammenhengen.

Det europeiske universitetet er mer enn noen gang avhengig av storsamfunnet og av internasjonale endringsprosesser. En positiv utvikling for Universitetet krever samhandling med, og ikke isolasjon fra, andre institusjonelle sfærer, politikkområder, administrative sektorer og styringsnivåer. Spørsmålet er hvordan slik samhandling og ressurstilgang kan sikres uten underkastelse og tap av egen institusjonell identitet og integritet. (Olsen 2007: 284)

Uklarhet med hensyn til rangering av etiske normer kan gi flere scenarioer. Dersom byråkratiske normer skal rangeres over de normene som beskytter forskningens *etos*, kan dette svekke akademias integritet. Dersom normene er likestilte, blir det viktig å avklare i hvilke situasjoner og på hvilke områder de skal aktualiseres. Som administrativt ansatt ved et universitet er det relativt uproblematisk å bli underlagt lydighet til arbeidsgiver, mens for en forsker kan imidlertid legitimitet og troverdighet stå på spill.

Avslutning

I denne artikkelen har vi vist til tradisjonelle forståelser av akademia, blant annet for å vise forskningens røtter og særegenhet. Vi vil likevel understreke at akademiske institusjoner er sammenvevd med samfunnet, og de både deltar i og bidrar til samfunnsutviklingen. I et samfunn i endring, der også forskningen tar nye former, representerer den formaliserte forskningsetikken stabilitet og legitimitet. Det skulle derfor ikke bare være av interesse for forskerne at kvaliteten på forskningen styrkes gjennom etiske retningslinjer – andre

omkringliggende aktører som er avhengig av god forskning, burde også se verdien av at forskningsetikken ikke blir svekket.

Noter

- ¹ Her henviser vi til de retningslinjene som er utarbeidet av de nasjonale forskningsetiske komiteer
- ² Se <http://www.etikkom.no/Vart-arbeid/Hvem-er-vi/Komite-for-naturvitenskap-og-teknologi/>
- ³ Det er ikke redegjort i dokumentet hvor eller hvorfor en revidering er foretatt.
- ⁴ Institusjonen skal ha synlige prosedyrer for å håndtere mistanker og beskyldninger om brudd på retningslinjer, som ved å opprette uredelighetsutvalg, i egen regi eller i samarbeid med andre forskningsinstitusjoner.
- ⁵ Dette underpunktet virker på oss noe overflødig. Spesielt pålegget om å følge de etiske retningslinjene – men ikke når dette er uetisk.
- ⁶ I originaldokumentet (2005) var dette svært utydelig og krevde for eksempel at statsansatte ikke skulle ha kontakt med Stortingets komiteer.
- ⁷ CUDOS står for Communalism, Universalism, Disinterestedness, Originality og Skepticism.

Referanser

- Administrasjonsdepartementet (1993) *NOU (1993:15) Forvaltningsetikk: om verdier, holdninger og holdningsskapende arbeid i statsforvaltningen*. Oslo: Administrasjonsdepartementet.
- Barne-, inkluderings- og likestillingsdepartementet (1996) *NOU (1996:13) Offentlige overføringer til barnefamilier*. Oslo: Barne-, inkluderings- og likestillingsdepartementet.
- Bleiklie, I. & Kogan, M. (2007) Organization and Governance of Universities. *Higher Education Policy*, 20, s. 477–493.
- Bourdieu, P. (1988) *Homo Academicus*. Cambridge: Polity Press.
- De nasjonale forskningsetiske komiteer (2011a) *Den nasjonale forskningsetiske komité for humaniora og samfunnsfag (NESH)*. Lastet ned 16. oktober 2013 fra <http://www.etikkom.no/FBIB/Praktisk/Forskningsetiske-enheter/Nasjonalforskningsetisk-komite-for-humaniora-og-samfunnsfag>
- De nasjonale forskningsetiske komiteer (2011b) *Etiske retningslinjer*. Lastet ned 24. oktober 2011 fra <http://www.etikkom.no/no/Forskningsetikk/>
- DiMaggio, P.J. & Powell, W.W. (1991) *The new institutionalism in organizational analysis*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Fornyings-, administrasjons- og kirke departementet (2012) *Etiske retningslinjer for statstjenesten. Revidert 26. april 2012*. Oslo: Fornyings-, administrasjons- og kirke departementet.
- Gibbons, M., Limoges, C., Nowotny, H., Schwartzman, S., Scott, P. & Trow, M. (1994) *The New Production of Knowledge*. London: Sage.
- Gilje N. & Grimen H. (1993) *Samfunnsvitenskapens forutsetninger*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Gomm, R. (2008) *Social Research Methodology. A Critical Introduction*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Grung, M.E. & Nagell H.W. (2003) Trenger vi forskningsetiske retningslinjer? I *Forskningsetikk – beskyttelse av enkeltpersoner og samfunn*, red. K.W. Ruyter, s. 75–91. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Hechter, M. & Opp, K.-D. (red.) (2001) *Social norms*. New York: Sage.

- Hermerén, G. (1996) *Kunnskapens pris. Forskningsetiske problem og prinsipper i humaniora och samhällsvetenskap*. Uppsala: Swedish Science Press.
- Hope, K.L. & Rykkja, L. (2011) Mer slagkraftige og effektive universiteter? Innføringen av enhetlig ledelse i universitetssektoren. *Norsk Statsvitenskapelig tidsskrift*, 2, s. 112–136
- Jacobsen, K.D. (1997) Lojalitet, nøytralitet og faglig uavhengighet i sentraladministrasjonen. I *Forvaltingskunnskap*, red. T. Christensen & M. Egeberg, s. 145–163. Oslo: Tano Aschehoug.
- Kunnskapsdepartementet (2005) *Lov om universiteter og høyskoler (universitets- og høyskoleloven). LOV 2005–04–01 nr 15*. Oslo: Kunnskapsdepartementet.
- Kunnskapsdepartementet (2006a) *Lov om behandling av etikk og redelighet i forskning (forsknings-etikkloven)*. LOV-2006–06–30–56. Oslo: Kunnskapsdepartementet.
- Kunnskapsdepartementet (2006b) *NOU (2006:19) Akademisk frihet*. Oslo: Kunnskapsdepartementet.
- Kunnskapsdepartementet (2008) *St.meld. nr. 7 (2007–2008) Statusrapport for Kvalitetsreformen i høgre utdanning*. Oslo: Kunnskapsdepartementet.
- Kunnskapsdepartementet (2010) *Brev, 23.12.2010: Tildelingsbrev til Universiteter og Høgskoler*. Oslo: Kunnskapsdepartementet. Lastet ned 20. august 2013 fra http://www.regjeringen.no/nb/dep/kd/dok/andre/brev/utvalgte_brev/2010/tildelingsbrev-til-universiteter-og-hoys-2.html?id=629718
- Kunnskapsdepartementet (2013) *Tilstandsrapport høyere utdanning 2013*. Oslo: Kunnskapsdepartementet. Lastet ned 20. august 2013 fra <http://www.regjeringen.no/pages/38323295/F-4284BHele.pdf>
- Lundquist, L. (1988) *Byråkratisk etikk*. Lund: Studentlitteratur.
- Lunde, N.T. (2008) En ny forvaltningsetikk? *PACEM*, 11 (2), s. 35–48. Lastet ned 14. oktober 2011 fra <http://www.pacem.no/2008/2/1forvaltningsetikk/5lunde>
- Merton, R.K. (1973) *The Sociology of Science – Theoretical and Empirical Investigations*. Chicago & London: The University of Chicago Press.
- Mintzberg, H. (1979) *The Structuring of Organizations*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Moderniseringsdepartementet (2005) *Etiske retningslinjer for statstjenesten*. Oslo: Moderniseringsdepartementet. Lastet ned 21. oktober 2011 fra http://www.regjeringen.no/upload/kilde/modbro/2005/0001/ddd/pdfv/256519-etiske_retningslinjer_bokm.pdf
- Molnes, G. (2012) Frykter akademisk båndtvang. *Universitas*, 25. april 2012. Lastet ned 20. august 2013 fra <http://universitas.no/kultur/57207/frykter-akademisk-bandtvang>
- NESH (2006) *Forskningsetiske retningslinjer for samfunnsvitenskap, humaniora, juss og teologi*. Oslo: Den nasjonale forskningsetiske komité for samfunnsfag og humaniora (NESH). Lastet ned 24. oktober 2011 fra <http://www.etikkom.no/no/Forskningsetikk/Etiske-retningslinjer/Samfunnsvitenskap-jus-og-humaniora>
- Nowotny, H., Scott, P. & Gibbons, M. (2001) *Re-Thinking Science: Knowledge and the Public in an Age of Uncertainty*. Cambridge: Polity Press.
- Olsen, J.P. (2005) *The Institutional Dynamics of the (European) University Arena*. Working Paper nr. 15, Arena, Universitetet i Oslo.
- Olsen, J.P. (2007) Mellom økonomi og kultur: Det europeiske universitet i endring. *Norsk Statsvitenskapelig tidsskrift*, 3, s. 267–287
- Parsons, T. (1951) *The social system*. New York: Free Press.
- Regjeringen (2012) *Etiske retningslinjer for statstjenesten*. Revidert 26. april 2012. Lastet ned 26. september 2012 fra http://www.regjeringen.no/nb/dep/fad/dok/veiledninger_og_brosjyrer/2005/etiske-retningslinjer-for-statstjenesten.html?id=88164
- Røvik, K.A. (1998) *Moderne organisasjoner*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Statistisk sentralbyrå (2011) *Fakta om utdanning 2013 – nøkkeltall fra 2011*. Oslo: SSB Seksjon for utdanningsstatistikk.

- Veiden, P. (2010) Nok byråkrati nå. Kronikk. *Aftenposten*, 3. mars 2010. Lastet ned 12. mai 2013 fra <http://www.aftenposten.no/meninger/kronikker/article3547857.ece>
- Weber, M. (1995) *Den protestantiske etikk og kapitalismens ånd*. Oslo: Pax.
- Weber, M. (1919/2000) *Makt og byråkrati*. Oslo: Gyldendal Akademisk.